

УДК 82

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕФИКСАЛЬНЫХ АВТОРСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ-ГЛАГОЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М.П. СТЕЛЬМАХА

Пашко Любовь Васильевна

канд. филол. наук
Донбасский государственный педагогический университет
Славянск (Украина)

author@apriori-journal.ru

Аннотация. В статье рассматриваются префиксальные авторские неологизмы-глаголы М.П. Стельмаха, образованные от основ глагола и приставок ви-, від-, до-, за-, на-, о-, при-. Новообразования группируются соответственно семантики и способа словообразования. Такой подход дает возможность выделить потенциальные, окказиональные и окказионально-потенциальные слова, определить продуктивные и непродуктивные способы словообразования.

Ключевые слова: авторские неологизмы; глаголы; семантика; потенциальные; окказиональные; окказионально-потенциальные слова; продуктивные и непродуктивные способы словообразования.

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕФІКСАЛЬНИХ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ-ДІЄСЛІВ У ТВОРАХ М.П. СТЕЛЬМАХА

Пашко Любовь Васильевна

канд. філол. наук

Донбаський державний педагогічний університет, Слов'янськ (Україна)

Анотація. У статті розглядаються префіксальні авторські неологізми-дієслова М.П. Стельмаха, утворені від дієслівних основ за допомогою префіксів ви-, від-, до-, за-, на-, о-, при-. Новоутворення групуються відповідно до семантики та способу словотворення. Такий підхід допомагає розмежувати потенціальні, okazionalnі, okazionalno-potencialnі слова, визначити продуктивні та непродуктивні способи словотворення.

Ключові слова: авторські неологізми; дієслова; семантика; okazionalnі; potencialnі; okazionalno-potencialnі слова; продуктивні та непродуктивні способи словотворення.

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF COMPLICATED AUTHOR`S NEOLOGISMS-ADJECTIVES IN THE LITERARY WORKS OF M.P. STELMAKH

Pashko Lyubov Vasilievna

candidate of philology

Donbass state pedagogical university, Slavyansk (Ukraine)

Abstract. The article reveals the questions of using complicated neologisms-adjectives by M.P. Stelmakh, formed from the base of an adjective or a noun, a noun and an adjective, new wordforms with the component – «вид(ний)», «подіб(ний)», author`s neologisms with the first part «пів-», «напів-». New wordforms are grouped according to semantics and the way of wordformation. This approach gives an opportunity to point out potential, occasional and potential-occasional words, define productive and non-productive ways of wordformation.

Key words: neologisms; potential words; occasional words; author`s newly built words.

Проблема авторського словотворення є актуальною і привертає увагу лінгвістів широким спектром пізнання інновацій: складом, структурою, функціями, усім тим, що допомагає глибше пізнати теорію мови, відповідати на численні питання лексикології, словотворення, граматики, стилістики. Не менш актуальним є збирання й вивчення новоутворень в історичному і культурно-пізнавальному аспектах.

«Неологізмом називають слова, які недавно з'явилися в мові і відчутні мовцем як нові, пов'язані саме з сучасним моментом життя даного народу. Слово до тих пір вважається новим, доки в ньому відчувається новизна» [6, с. 136]. На думку Н.З. Котелової потрібно враховувати внутрішньомовні процеси, а саме: конкретизацію за параметром «час», «мовний простір» (сфери і жанри використання) і конкретизацію тих одиниць, які оцінюються зі сторони їх новизни» [5, с. 13]

Однією з найважливіших проблем мови є вивчення співвіднесеності та взаємозв'язку лексичних одиниць мови і мовлення, якими є канонічні та okazіональні слова.

Індивідуальне словотворення досліджувалось у роботах І.І. Срезневського, А.Г. Горнфельда. Одними з перших дослідників, які не тільки запровадили термін «новоутворення», але й намагались розмежувати мовні та мовленнєві одиниці, були С.І. Абакумова та А.І. Смирницький. Подальшому розвитку вивчення індивідуального словотворення, зокрема впровадженню термінів на визначення нових слів (оказіональних та потенціальних) сприяли Г.О. Винокур, М. Фельдман.

На думку О.Г. Ликова «оказіональне слово – це мовленнєва експресивна одиниця, якій властива не відтворюваність, не нормативність, номінативна факультативність і словотворча похідність» [7, с. 36]

Не дивлячись на різні підходи до вивчення мовленнєвих новоутворень, можна виділити три точки зору: а) мовленнєві новоутворення є okazіональними; б) мовленнєві новоутворення діляться на okazіональні

та потенціальні; в) мовленнєві новоутворення розглядаються як okazіональні, потенціальні та okazіонально-потенціальні.

Л. Шеляховська, Б. Белова, М. Богданов, Р. Зуєва, В. Лопатін, Е.І. Ханпіра вважали, що **оказіональні слова** – це мовленнєві новотвори, які віддалені від узусу, створені з порушенням тих чи інших словотворчих законів або за непродуктивними словотворчими типами, емоційно забарвлені, тісно пов'язані з контекстом. **Потенціальні слова** – мовленнєві новотвори, наближені до узусу, створені за високопродуктивними словотворчими моделями, не залежать від контексту, емоційно не забарвлені, мають прозору семантику, стилістично нейтральні. **Оказіонально-потенціальні слова** – це мовленнєві новоутворення, які знаходяться на межі між okazіональними та потенціальними словами.

У лінгвістичній літературі мовленнєві новоутворення вивчаються в різних аспектах: лексикологічному, семасіологічному, словотворчому та інших.

О.А. Габінська [2] розглядає системні відношення новоутворень на словотворчому та лексико-семантичному рівнях; О.Г. Ликов [7] розкриває особливості російського okazіонального слова по відношенню до структури і норми мови; М.О. Богданов [1] подає принципи класифікації словотворення; Л.А. Шеляховська [13] пропонує класифікацію okazіональних слів, аналізуючи причини їх виникнення та способи використання; В.П. Ковальов [4] акцентує увагу на експресивному значенні новоутворень; О.П. Житома [3] – на функції okazіональних слів у сучасному поетичному мовленні. Аналізом мовленнєвих одиниць творів російських письменників займалася Н.С. Болотова, Р.Ю. Намітокова, Ю.К. Стьохін.

Л.А. Шеляховська, М.О. Богданов, А.Г. Ликов вважали, що центральним аспектом okazіонального слова є словотворчий, який допомагає з'ясувати причини, умови і джерела зародження okazіональних значень [13, с. 23].

Дослідження мови творів М.П. Стельмаха розкриває причини появи нових мовленнєвих одиниць та їх функціонування в тексті, а характеристика способів творення авторських неологізмів дає можливість зрозуміти відношення письменника до словотворчих норм української літературної мови.

Метою дослідження є з'ясування структурних функцій префіксальних авторських неологізмів-дієслів як елементів авторського стилю і лексичної системи сучасної української мови.

Матеріалом дослідження послужили твори письменника: «Правда і кривда», «Гуси-лебеді летять», «Дума про тебе» та «Чотири броди».

У статті розглядаються префіксальні авторські неологізми-дієслова М.П. Стельмаха, утворені від дієслівних основ за допомогою префіксів ви-, від-, до-, за-, на-, о-, при-. Новоутворення групуються відповідно до семантики та способу словотворення. Такий підхід допомагає розмежувати оказіональні, потенціальні, оказіонально-потенціальні слова, визначити продуктивні та непродуктивні способи словотворення.

Префіксальні авторські неологізми– дієслова

1. Авторські неологізми з префіксом ви-

«У сучасній українській літературній мові віддієслівне словотворення відбувається за допомогою префікса *ви-*, який означає:

а) при дієсловах руху – напрям дії зсередини: *вилетіти, виїхати, винести, вискочить, вивезти*;

б) закінчення дії: *виробити, вичитати, виписати, вивчити, вирішити*;

в) багаторазовість дій: *вивозити, виходити, вилітати виїздити, виносити* (тобто возити, літати, ходити не один раз)» [12, С. 380].

За цим типом творяться авторські новоутворення ***виплуганитись, вихимерувати, вихляпати, виприщити***, які означають закінчення дії. Мовленнєві одиниці утворені від дієслів розмовно-побутової лексики

пруганитися, химерувати, хляпати, прищити. Семантика авторських неологізмів прозора, тому відносимо їх до **потенціальних** слів.

2. Авторські неологізми з префіксом *від-*

«У сучасній українській літературній мові префікси *від-* (*од-*), *віді-* (*оді-*) – при дієсловах руху означають віддалення руху від якогось пункту: *від'їхати, відійти, відлетіти*, при інших дієсловах – відокремлення чогось від об'єкта (*відломити, відгризти, відділити*), закінчення дії (*відстріляти, відробити, відчитати, відтанцювати*), дію, що становить результат іншої дії (*віддати, віддячити*)» [12, с. 380].

До **потенціальних** слів відносимо: *відвідьмитись* (*відьмити*), *відбіснуватися* (*біснуватися*). Прозорість семантики досягається в результаті поєднання префікса *від-*, який вказує на закінчення дії, із словами розмовного характеру. У контексті новоутворення вживаються в певній послідовності в одному і тому ж реченні, що має підсилюваний ефект дії: «Де там, *відвідьмилось, відбіснувалось* їхнє» [9, с. 69].

3. Авторські неологізми з префіксом *до-*

У сучасній українській літературній мові префікс «*до-*(*ді-*) – означає наближення до чогось, завершеність дії: *дійти, доїхати, донести, дописати; іноді інші відтінки : довести, (у значенні «переконати»), додати*» [12, с. 380].

Авторське новоутворення *дотарганитися* твориться від дієслова *тарганитися* відповідно нормам словотворення. У контексті має значення завершеності дії та частковою затемненістю семантики: «Та якось *дотарганився*, – поважно відповів я» [11, с. 137]. Дану мовленнєву одиницю відносимо до **потенціальних** слів.

4. Авторські неологізми з префіксом *за-*

У сучасній українській літературній мові префікс *за* – «означає:

а) початок дії: *заговорити, заспівати, замахати, закликати*;

б) завершеність дії: *забити, завезти, заснути, зайти*;

в) надмірність дії: *засидітись, зачитатись, захопитись, забалакатись* і т. д.» [12, с. 380].

До **потенціальних** слів, утворених за зразком даного словотворчого типу, відносимо дієслово *засурганити*, яке утворилося від слова *сурганитися*. Семантика авторського неологізму прозора. У контексті новоутворення означає надмірність дії: «Але як недоброхіть *засурганять* чоловіка на таке діло, то мусить і з гвинтівочкою іти проти танків» [10, с. 286].

Розмовний характер слова *сурганити* надає на перший погляд, авторському неологізму незвичності, але наявність дієслова в літературній мові вказує на **потенціальність** мовленнєвого новоутворення.

Оказіонально-потенціальним словом вважаємо мовленнєву одиницю *заблакитнавитися*, яка має твірну основу – потенціальне слово *блакитнавитися*. Незвичність та новизна досягається сполученням префікса *за-* та **потенціального** слова, що характеризується прозорістю семантики. У контексті новоутворення вказує на початок дії: «Уже надвечір'ям *заблакитнавився* день, уже й сизі тіні шугнули в клуню, за селом пішло різноголосе ревище корів, а вулиці повіяло пилом, луками й молоком, коли дверцята клуні відчинила й одразу ж зачинила тітка Марина» [10, с. 214].

5. Авторські неологізми з префіксом *на-*

У сучасній українській літературній мові префікс *на-* «означає:

а) достатність дії, результат: *наробити, набрати, нарубати, наколотити, нажарити, набігатись*;

б) конкретизацію дії: *написати, назвати, наставити, нагукати, напасти*;

в) від дієслова недоконаного виду – неповне виявлення дії: *направити, наспівувати, накрапати*» [12, с. 381].

До **потенціальних** слів даного словотворчого типу відносимо авторський неологізм *натуманитись*, про що свідчить прозорість семантики

твірного слова *туманитися*. Префікс *на-* надає розмовному слову *туманитися* нового значеннєвого відтінку.

Оказіональна ознака мовленнєвої одиниці ***нагороїжитись*** полягає в тому, що префікс *на-* додається до складного потенціального слова *гороїжитися*, семантика якого з'ясовується через контекст: «Меркурій Юхимович перехопив погляд Богдана, інтуїтивно здогадався, про що той думає, ***нагороїжився***, і на плескату площу обличчя одразу ж, як завіса почала опускатись злість» [9, с. 146].

Отже, ***на гороїжився*** поєднує оказіональні та потенціальні ознаки.

6. Авторські неологізми з префіксом *о-*

У сучасній українській літературній мові префікс *о-*, *об-* (*обі-*) «означає: а) повноту, всебічність дії: *обговорити, обміркувати, оглянути, окреслити, описати, обійти*; б) надмірність дії: *об'їстися, обпитися, обпоїти*» [12, с. 381].

До даного словотворчого типу належить **оказіонально-потенціальне** слово ***окайданити***. Оказіональною ознакою є те, що в основі новоутворення лежить не дієслово на означення дії, а іменникова основа *кайдани*(*кайданити*). Прозорість семантики досягається в контексті. Поєднуючи оказіональні та потенціальні ознаки, автор образно, без додаткового пояснення передає дію: «..і цим усім спритно ***окайданили***, зчавили, змізерніли людину та й випихають на смерть її: шукай у чужій землі свою могилу і свій хрест» [9, с. 243].

7. Авторські неологізми з префіксом *при-*

У сучасній українській літературній мові префікс *при-* «означає:

а) доведення дії до кінцевого пункту руху або до її завершення: *прибути, прибувати, приїхати, принести, приносити притягнути, притягувати*;

б) зближення чого-небудь з чим-небудь, наближення або з'єднання: *прикласти, приторкнутись, прив'язати, пригвинтити, приклеїти*;

в) доповнення або додавання чого-небудь до чогось: *приписати, прикупити, приробити*;

г) дію, що відбувається або відбулась в інтересах суб'єкта, діючої особи: *приманити, привласнити, приберегти, приховати*;

д) вичерпність дії, доведення її до кінцевої, бажаної мети: *привчити, придумати, присудити, приневолити*;

е) дію, що відбувається не в повному обсязі: *причинити (двері), прикрити (ковдрою), притушити, прив'ялити присушити*;

ж) дію, що супроводжує якусь іншу дію: *приспівувати, пританцювувати, примовляти*» [12, с. 383].

Оказіональність щодо творення авторського неологізму **приснаститись** полягає в порушенні типу словотворення, а саме: додавання префікса *при-* не до дієслівної, а іменникової основи *снасти* (потенціального слова *снаститись*). Префікс *при-* вказує на доведення дії до її завершення. Контекст допомагає з'ясувати дію суб'єкта: «З сіллю ж їдь не до хати, а в літняк: зараз краще **приснаститись** подалі від зайвих очей» [10, с. 289].

Дану мовленнєву одинцю вважаємо **оказіонально-потенціальним** словом.

Висновки. Авторські неологізми-дієслова М.П. Стельмаха кількісно займають друге місце після іменників та прикметників. Найпродуктивнішим способом словотворення виступає префіксальний. Префіксальні авторські неологізми-дієслова нараховують 13 одиниць (**потенціальних – 9, оказіонально-потенціальних – 4, оказіональних – 0**). Найвищий ступінь продуктивності мають суфікси *ви-*, *за-* (6 слів), оказіонально-потенціальні слова утворені за наявності суфіксів *при-*, *за-*, *на-*, *о-*.

Список использованных источников

1. Богданов Н.А. Речевые словообразования и принципы их классификации (Формирование стилистических навыков в процессе работы над грамматической темой). Алма-Ата, 1977. С. 12-17.
2. Габинская О.А. О проявлении словообразовательной и лексико-семантической системности при образовании новых слов // Слово в системных отношениях: Сб. науч. трудов. Свердловск: Свердловский гос. ун-т, 1975. № 253. С. 20-31.
3. Житома О.П. Функції оказіональних слів сучасному поетичному мовленні // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. 1998. № 93. С. 66-70.
4. Ковальов В.П. Словотвір художніх неологізмів // Українська мова і література в школі. 1983. № 6. С. 25-28.
5. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1978. С. 5-26.
6. Лексикология английского языка: Пособие для учителя средней школы / под ред. Н.Н. Амосовой. Л., Учпедгиз, 1955. 170 с.
7. Лыков А.Г. Современная русская лексикология // Русское окказиональное слово. уч. пособие для филол. факультетов ун-тов. М.: Высшая школа, 1976. 119 с.
8. Словник української мови. В 11 т. К.: Наукова думка, 1970-1980.
9. Стельмах М.П. Правда і кривда: Роман. – К.: Дніпро, 1966. – 456с.
10. Стельмах М.П. Чотири броди: Роман. К.: Радянський письменник, 1979. 327 с.
11. Стельмах М.П. Щедрий вечір: Повість. К.: Радянський письменник, 1967. 231 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 584 с.
13. Шеляховская Л.А., Богданов Н.А. Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов // Новые слова и словари новых слов. Л., Наука, 1983. С. 82-92.